

Ur *Clarté* 3-2017 (specialnummer om Oktoberrevolutionen)

Benny Andersson

Sovjeterna vann och förlorade makten

Bolsjevikernas styrka var förankringen i de demokratiskt organiserade sovjeterna. Därmed kunde världshistorien byta riktning. Men massförankringen och demokratin skulle snart ersättas av något annat. Efter 1917 kom 1918. Kan vi se i dag vad som gjordes rätt eller fel?

Det är få om ens någon händelse i världshistorien som döljs bakom så tjocka lager av ideologistyrkt berättande som den ryska revolutionen. I högerns versioner tar ett konspiratoriskt och järnhårt disciplinerat bolsjevikparti, under ledning av en allenarådande Lenin, makten i en kupp över de intet ont anande folkmassornas huvuden. Vänstern har länge sagt i stort sett detsamma, även om värderingarna har varit omvända och folkmassornas roll större. Men de sistnämnda brukar reduceras till transmissionsremmar för historiska lagar eller för partiets linje. Den förmodade ”stålhårda enigheten” och antaget allvetande ledaren påstås vara det som gjorde revolutionen möjlig.

Nästan allt som i verkligheten avgjorde händelsernas utveckling förminskas eller försvinner i dessa berättelser. Som till exempel de starka och självständiga massorganisationerna: fackföreningar, fabriks- och förbandskommittéer, tillfälliga kommittéer av de mest skilda slag.

Och viktigast av alla — sovjeterna. Sovjetrörelsen spreds både i städerna och på landsbygden, vilket kom överraskande för många marxister som tenderade att betrakta Rysslands bönder som tröga och konservativa. Men bonderevolutionen, som hade pågått ända sedan det spontana utbrottet 1902 och sedan lett fram till resningarna 1905-1907 och 1917-1918, var kanske den mest djupgående av alla de sociala omvälvningar som skakade Ryssland i början på det förra seklet.

Sovjeter

Sovjet betyder råd. Sovjeterna uppstod under revolutionen 1905. Efter februarirevolutionen 1917 organiserade sig både landsbygdens bönder och städernas arbetare och soldater på nytt i sovjeter. Mellan februari och oktober utvecklades sovjeterna alltmer till det ryska samhällets viktigaste maktcentra.

Det var sovjeterna som den provisoriska regeringen efter februarirevolutionen 1917 med alla medel först sökte vinna, sedan neutralisera och slutligen krossa. Sovjeterna var organiserade uttryck för klassmakt. De politiska partierna spelade en viktig roll i massorganisationerna, men de hade inte skapat dem och kontrollerade dem inte. Efter februari utvecklades sovjeterna alltmer till det ryska samhällets viktigaste maktcentra. Den bolsjevikiska politikens starka stöd bland massorna och deras organisationer var grunden för partiets växande inflytande. Även om bolsjevikerna och särskilt Lenin spelade en avgörande roll i oktoberrevolutionen, var det Petrogradsovjeten som organiserade upproret. Maktövertagandet skedde i sovjeternas namn.

En annan viktig faktor som döljs i nästan alla berättelser är att bolsjevikerna var ett demokratiskt och relativt decentraliserat parti. Besluten togs genom omröstning efter öppna och oftast livliga debatter. Partiets olika instanser hade stor frihet att ta egna initiativ och anpassa politiken efter lokala förhållanden. Ofta utvecklades händelserna så snabbt att ingen möjlighet fanns att invänta beslut uppifrån. Följaktligen var partiet också splittrat, både efter strategiska och taktiska skiljelinjer. Det fanns — främst inom dess militära organisation — en otålig vänster som tenderade att övervärdera de revolutionära stämningarna. I början av juli 1917 tog den, utan att fråga partiets ledning, initiativ till demonstrationer som syftade till att tvinga fram ett maktövertagande. Försöket misslyckades. Följden blev att bolsjevikpartiets inflytande

bland massorna minskade och delar av dess ledning arresterades.

Strategin efter februarirevolutionen var omtvistad också bland bolsjevikerna.

De viktigaste skiljelinjerna handlade emellertid om strategi. Den traditionella linjen i programmet från 1903 var att det utvecklade Ryssland stod inför en demokratisk och antifeodal revolution. Men till skillnad från de klassiska borgerliga revolutionerna kunde den bara ledas av arbetarklassen i förbund med bönderna. Eftersom utländskt kapital spelade en så viktig roll i ekonomin ansågs Rysslands borgarklass vara både svag och reaktionär. Efter februarirevolutionen hävdade bolsjevikerna därför att revolutionen kunde fördjupas bara om borgarklassen tvingades bort från den provisoriska regeringen. Skillnaden gentemot mensjevikerna hade sin grund i dessa frågor. Mensjevikerna ansåg att man stod inför något som skulle komma att likna föreställningarna man hade om de klassiska borgerliga revolutionerna i England och Frankrike. Borgarklassen sågs som revolutionens enda möjliga ledare. Därför stödde man den provisoriska regeringen. Som mensjevikerna såg det var bolsjevikerna äventyrare som inte hade förstått ett dugg av marxismen.

När Lenin kom tillbaka från landsflykten i början av april, hävdade han att bolsjevikernas analys var överspelad. Ryssland stod inför en socialistisk revolution. Inte bara mensjevikerna, utan också många av Lenins partikamrater häpnade. Somliga undrade om han hade blivit galen. Lenins nya linje hade sin grund i hans fördjupade studier av imperialismen. Imperialistisk expansion, krig och tilltagande politiskt förtryck var nödvändiga uttryck för borgarklassens försök att bromsa i en utförlöpa som bara skulle bli brantare om kapitalismen fick fortsätta att råda. Socialistiska revolutioner var den enda möjligheten att hindra denna destruktiva utveckling. Det pågående världskriget var därför havande med socialistiska revolutioner i Europa, ja i hela världen.

På grund av Rysslands säregenheter kunde en socialistisk revolution lättast börja där och bli gnistan som startade den europeiska revolutionen. Efter en europeisk revolution kunde man förvänta sig stöd från Tyskland och andra industriländer. Det skulle kompensera Rysslands utvecklade egna produktivkrafter. Arbetarklassen i Ryssland hade därför inte bara möjligheten att göra en revolution som syftade till att införa socialismen. Man hade också skyldighet att göra den så snabbt som möjligt för att därigenom påskynda utbrottet av revolutionen i

Europa.

Lenins idéer vann snabbt gehör inom partiet. Men en mer moderat riktning, med Kamenjev, Zinovjev och Rykov som några av de främsta företrädarna, lät sig inte övertygas. De var skeptiska till möjligheterna av en snar revolution i Europa och därmed också till att Ryssland skulle stå inför en socialistisk revolution. De ansåg att bolsjevikerna i stället borde bygga upp sin styrka i väntan på den utlovade konstituerande församlingen och där försöka bilda en bred samlingsregering mellan alla socialistiska partier och grupper. Bara så ansåg man att revolutionen skulle kunna få ett brett stöd som också omfattade en majoritet av Rysslands bönder. Trots att Lenins linje oftast stöddes av en majoritet inom partiets ledande instanser, var moderaternas inflytande betydande. Många moderater hörde till bolsjevikernas mest respekterade företrädare inom sovjeter, fackföreningar och andra massorganisationer.

Utan Lenins insatser hade oktoberrevolutionen aldrig blivit av. Hans linje att revolutionen måste göras så snart som möjligt gjorde slut på bolsjevikernas avvaktande hållning. Och hans misstro mot mensjeviker och socialistrevolutionärer (SR) punkterade moderaternas förhoppning om en bred allians med dessa partier. Men hans övertygelse att Ryssland hade möjlighet och skyldighet att snarast bli gnistan som utlöste en socialistisk revolution i Europa, fick honom ibland att övervärdera läget i Ryssland. Särskilt eftersom han under långa tider befann sig på stort avstånd från den ryska klasskampens realiteter. Vid sådana tillfällen spelade inflytandet från moderaterna och kompromissandet inom partiet en positiv roll. Ett exempel är utvecklingen strax efter den sjätte partikongressen i slutet av juli. Påverkade av den pessimistiska syn på sovjeterna som spred sig efter julikrisen, beslöt kongressen på Lenins initiativ att förkasta parollen "All makt åt sovjeterna". Ledande moderater och partiets lokalavdelningar minimerade skadeverkningarna genom att hålla fast vid den gamla politiken. Men beslutet ändrades i praktiken några veckor senare, när bolsjevikerna under ledning av Kamenjev för första gången vann en majoritet i Petrogradsovjeten. Även om motsättningarna ibland ledde till uteslutningshot och hot om att avgå från ledande poster, blev hoten nästan aldrig verklighet. Partiet höll ihop.

Den tredje viktiga faktorn, vid sidan av sovjeterna och partiets inre demokrati, som tenderar att försvinna är bolsjevikernas förankring i massrörelsen. Till skillnad från mensjevikerna utvecklades bolsjevikerna efter februari till ett massparti, som hade små likheter med den hårt disciplinerade och slutna elitorganisation Lenin beskrev i sin bok *Vad bör göras* (1902). Man bedrev politiskt arbete och hade representanter med stort förtroende på så gott som alla större fabriker och på massor av mindre. Detsamma gällde de flesta av Petrogradgarnisonens militära förband, liksom i den baltiska flottan. Vid sidan av bolsjevikernas demokratiska sätt att arbeta, är det partiets förankring i massrörelsen som främst förklarar dess taktiska smidighet, lyhördheten för förändringar i åsikter och stämningar. Lenin, som brukar få hela äran för dessa egenskaper, var visserligen en driven taktiker. Men hälften av tiden mellan april och oktober satt han gömd i Finland med gårdagens tidningar som enda länk till händelseutvecklingen i hemlandet. Utan informationsflödet från sin lokalt förankrade kader hade bolsjevikpartiet stått sig slätt.

Sovjeternas övertagande av makten legitimerades av den allryska sovjetkongress som hade samlats i Smolnijinstitutet på kvällen den 25 oktober, medan striderna fortfarande pågick inne i staden. Mensjevikernas och SR:s delegationer avtågade snart i protest mot att bolsjevikerna vägrade avbryta upproret. Vänstermensjeviken Suchanov, som alltid skulle ångra denna handling, skrev några år senare: "Ingen ifrågasatte kongressens laglighet ... (den här handlingen) betydde ett formellt brott med massorna och med revolutionen." Men SRs vänsterflygel, som i praktiken redan utgjorde ett eget parti, stannade.

Den nya regeringen kallades folkkommissariernas råd. Den svarade inför den allryska sovjetkongressen och utsågs av dess centrala exekutivkommitté. Till att börja med bestod rege-

ringen bara av bolsjeviker. Vänster-SR föredrog att stå utanför. Stora delar av den administrativa apparat som tidigare hade styrt landet vägrade samarbeta. I Petrograd tvingades sovjeterna ta över stadens skötsel, vilket ledde till att de politiska diskussionerna fick mindre utrymme. Bolsjevikpartiets medlemmar beordrades till de nya styrande organ som skapades i rask takt. Eller till hastigt hopradsade militärförband. De skulle möta hotet från frivilligarmén som hade samlats i söder under ledning av kosackgeneralen Kaledin och de förra överbefälhavarna Kornilov och Aleksejev. Redan i december hade bolsjevikernas politiska arbete i lokala partiorganisationer och på fabriker och förband i Petrograd slutat fungera. ”Alla sprids för vinden och suggs upp av makten”, klagade en lokal funktionär. Banden till massorna, som hade varit grunden för partiets styrka, höll på att lösas upp.

Elva samhällsomstörtare

Nikolaj Bucharin: Anslöt sig till bolsjevikpartiet som ung gymnasist strax efter revolutionen 1905. Ansågs av Lenin vara partiets främste ekonom. Introducerade tillsammans med Lenin Hilferdings nya analyser av monopolisering, finanskapital och imperialism i bolsjevikpartiet. Under våren 1918 ledare för vänsteroppositionen mot Lenin. Avrättades 1938.

Rudolf Hilferding: Född i Österrike. Marxist och tysk socialdemokratisk politiker. Skrev 1902 en berömd kritik av dåtidens mest kände Marxkritiker, Eugen Böhm-Bawerk. Publicerade 1910 Finanskapitalet som kom att få stort inflytande både på den revolutionära och reformistiska delen av dåtidens arbetarrörelse. Dog av okända orsaker i nazistisk fångenskap 1941.

Alexander Ilyin Zjenskij: Medlem av bolsjevikernas militära organisation och schackmästare. Skrev senare en ögonvittnesskildring av revolutionen. Påstås ha dött av en bomb 1941 under nazisternas belägring av Leningrad.

Lev Kamenjev: Ledande bolsjevik. Talesman för högeroppositionen mot Lenins politik. Fram till oktoberrevolutionen en av bolsjevikernas viktigaste representanter i olika massrörelser. Medlem av ledningen för Petrogradsoveten. Ingick i delegationen vid fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk. Avrättades 1936.

Boris Kamkov: Ledande medlem av Vänster-SR. Var under några månader våren 1918 minister i folkkommissariernas råd. Avrättades 1938.

V.I. Lenin: Bolsjevikernas främste ideolog med ett avgörande inflytande på revolutionens utveckling från april 1917. Dog i sviterna av ett attentat 1924.

Maria Spiridonova: Ledande medlem av Vänster-SR. En legend bland Rysslands bönder ända sedan hon 21 år gammal 1905 sköt en hatad guvernör och polischef. Förespråkare för samarbete med bolsjevikerna. Avrättades 1941.

Nikolaj Suchanov: Vänstermensjevik. Skrev den kanske mest kända ögonvittnesskildringen av revolutionen. Avrättades 1940.

Jakov Sverdlov: Ledande bolsjevik. Efter att Kamenjev hade petats från olika ledande positioner och avgått ur regeringen i december 1917, fick Sverdlov överta hans roll som bolsjevikernas viktigaste representant i den allryska sovjeten och andra massrörelser. Död i spanska sjukan 1919.

Leon Trotskij: Anslöt sig efter hemkomsten från landsflykten till bolsjevikerna och blev en av oktoberrevolutionens viktigaste ledargestalter. Ansågs som en av bolsjevikernas bästa talare. Utrikesminister efter revolutionen. Som krigskommissarie huvudansvarig för uppbyggandet av röda armén. Mördades i Mexico 1940.

Grigorij Zinovjev: Ledande bolsjevik. Talesman för högeroppositionen mot Lenins politik. Efter freden i Brest-Litovsk och flykten av huvudstaden till Moskva ordförande för Petrograd-sovjeten och bolsjevikernas ledande politiker i Petrograd. Avrättades 1936.

Men stödet för partiet hade ännu inte påverkats. I valen till den konstituerande församlingen fick bolsjevikerna 45,2 procent i huvudstaden och vann 12 av de 18 valdistrikten. Man dominerade stort bland arbetare och soldater. På landsbygden gick de flesta rösterna till SR, som tillsammans med liberaler och moderata socialister skulle få en majoritet i den konstituerande församlingen. Hårdföra bolsjevikerna såg det som vansinne att överlämna sovjeternas makt till en konstituerande församling som man ansåg skulle återupprätta borgarklassens styre. Det fanns också mer principiella skäl att tveka. Vallistorna hade upprättats innan klyftorna inom SR hade utvecklats till splittring. Det snabbt växande Vänster-SR fanns inte representerat. Lenin hävdade dessutom att en regering som baserade sig på sovjeterna utgjorde en högre form av demokrati än en som grundade sig på en konstituerande församling. Han sammanfattade sin kritik i skriften *Teser om den konstituerande församlingen* (december 1917), som bolsjevikerna lanserade i en bred propagandakampanj.

Efter flera förseningar sammankallades den konstituerande församlingen den 5 januari. Den inleddes med att bolsjevikerna Jakov Sverdlov läste upp ett resolutionsförslag, där den allryska sovjetkongressen förklarades vara landets högsta beslutande organ. Sent på natten gick förslaget till omröstning och förkastades som väntat. Varpå bolsjevikerna och Vänster-SR, som sedan början av december ingick i regeringen, avtågade. Sjömännen från den baltiska flottan som bevakade mötet frågade om det skulle upplösas, men fick order att låta det fortsätta tills deltagarna gick hem. Ett decennium senare skrev SR-medlemmen Sviatitskij bittert att den konstituerande församlingen inte hade dött därför att dess deltagare saknade kurage, eller på grund av hot om våld från soldater och sjömän, ”utan som en följd av den likgiltighet med vilken människorna reagerade på dess upplösning”. En likgiltighet ”som tillät Lenin att avfärda oss med en handviftning: 'låt dom bara gå hem!'”

Redan innan årsskiftet hade de ledande medlemmarna i bolsjevikernas högerflygel avgått ur centralkommittén i protest mot den förda politiken. Den konstituerande församlingens upplösning innebar slutet för deras drömmar om parlamentarism och en bred samling mellan Rysslands socialistpartier. Men efter en tid i kylan återkom de på höga poster. Alla krafter behövdes, när hoten tornade upp sig kring revolutionen.

Det mest brännande var kriget. Mensjevikernas och SR:s linje var att fortsätta slåss tills en allmän demokratisk och rättvis fred kunde slutas. För att åstadkomma det värdade man till de krigförande ländernas proletariat och den förmodat fredsvänliga och liberala delen av den europeiska borgarklassen. Linjen hade i praktiken inneburit stöd för den provisoriska regeringens krigspolitik mellan februari och oktober. Bolsjevikerna däremot, ville avsluta Rysslands deltagande snarast möjligt och hoppades att den internationella arbetarklassen skulle resa sig i en revolution som skulle skapa både fred och socialism i Europa.

Lenin använde juledigheten till att smälta rapporterna från fronten. Budskapet var glasklart: Ryssland höll på att förblöda, uppgivenhet och kaos rådde, armén var stridsoduglig. Deserterande soldatmassor lamslog transportväsendet och hotade matförsörjningen. Inga tecken syntes på revolutionära utbrott i Europa. Det fanns bara en lösning: om sovjetregeringens förslag på fredsförhandlingar mellan alla de krigförande länderna avslogs, måste man söka en separatfred med Tyskland och Österrike-Ungern.

Därmed ifrågasatte Lenin en av de viktigaste grunderna för partiets politik, antagandet att Europa stod på randen till en socialistisk revolution. På det antagandet vilade inte bara linjen att oktoberrevolutionen var socialistisk, det hade också utgjort grunden för föreställningen om en snabb och smärtfri lösning på frågan om kriget. Lenin ifrågasatte inte att revolutionen i Europa skulle komma inom en snar framtid. Men han ansåg inte längre att man kunde lägga den revolutionära sovjetstatens öde i dess händer.

Centralmakterna hade avancerat långt in på ryskt område i oktober 1917. När förhandlingarna i Brest-Litovsk bröt samman avancerade styrkorna till Pskov i norr på bara några veckor. Vid freden i mars 1918 var de tyska styrkorna bara 10-15 mil från Petrograd. Strax började inbördeskriget. Det vita området visar hur lite sovjetregeringen kontrollerade i augusti 1918. Petrograd hotades också av en expeditiönskår från ententen som avancerade från Archangelsk.

Lenins osentimentala helomvändning inledde en av de bittraste striderna i bolsjevikernas historia. Mot Lenin stod hela den vänster som hade varit hans starkaste stöd i kampen mot moderaterna och en mellangrupp som till att börja med stödde vänstern. Mellangruppen ansåg att en orättfärdig separatfred med Tyskland skulle gynna tysk imperialism och därmed köra en kniv i ryggen på den kämpande tyska arbetarklassen. Vänstern hävdade att imperialismen hade gjort nationer och nationella gränser till något överspelat. Den kommande socialistiska revolutionen kunde bara vara internationell. Rysslands roll var inte bara att tända gnistan. Man skulle också sprida den ut i Europa genom ett revolutionärt krig. Båda grupperna var

ense om att en separatfred på tyska villkor skulle svika den proletära internationalismen och hota den socialistiska revolutionen i Europa. Och utan socialism i Europa, var revolutionen i Ryssland dömd till nederlag.

Vid fredsförhandlingarna, som hade pågått i Brest-Litovsk sedan den nionde december, hade tyskarna gjort klart att villkoren för en separatfred skulle bli stora landavträdelser. När Lenin hävdade att Ryssland ändå måste acceptera, mötte han ett kompakt motstånd. På en extra partikonferens som sammankallats den åttonde januari, beslöts i stället att omedelbart avsluta fredsförhandlingarna och proklamera ett revolutionärt krig. Men på ett centralkommittémöte tre dagar senare stödde majoriteten Trotskijs kompromissförslag att man inte skulle göra någotdera - varken sluta fred, eller fortsätta kriget. Man skulle helt enkelt förklara att man ensidigt avsåg att sluta slåss och att demobilisera armén. Tanken bakom förslaget var att ett fortsatt krig från Tysklands sida då skulle framstå som öppen imperialistisk aggression. Man hoppades att det skulle få de tyska soldaterna och den tyska arbetarklassen att tvinga den tyska militären att lägga ner vapnen. Lenins eget motförslag hade så litet stöd att det inte ens gick till omröstning. När Lenin yppade sina farhågor, svarade Bucharin: "Vad spelar det för roll om tyskarna slår oss, vad gör det om de avancerar ytterligare hundra verst — det som intresserar oss är effekterna på den internationella (arbetar)rörelsen."

Genom taktiskt manövrerande lyckades leninisterna få den tredje allryska sovjetkongressen att anta en så allmän resolution att regeringen i praktiken fick fria händer, om Tyskland skulle välja att fortsätta kriget. I bolsjevikernas tidning *Krasnaja gazeta* kunde Petrograds invånare läsa braskande rubriker, där hungerstrejker i flera europeiska huvudstäder och oroligheter i den österrikiska flottan togs till intäkt för att världsrevolutionen höll på att bryta ut. Allt hängde nu på resultatet av Trotskijs förhandlingstaktik. Och på det väntade utbrottet av en socialistisk revolution i omvärlden.

I Europa hade oroligheterna slagits ner eller ebbat ut. I Brest-Litovsk däremot, verkade diplomaternas reaktion på Trotskijs överraskande utspel först vara positiv. Men bakom kulisserna hade den mest reaktionära delen av det tyska militärkommandot tagit kontroll över utrikespolitiken. Den 18 februari återupptog tyskarna den militära offensiven. Inom bara några timmar hade de erövrat Minsk och var nu på väg mot Petrograd. Ingen rapporterade om resningar bland tyska soldater och arbetare. I sina memoarer skrev Ilyin Zjenezskij: "Jag ska aldrig glömma den tunga, tryckta stämningen i partiet och sovjeterna. /.../ Det verkade som vi skulle bli krossade under den tyska imperialismens vapenmakt och att Sovjetrepubliken var dömd att bli en tysk koloni." Den 20 februari sköt sig hans hustru i förtvivlan.

Den 21 förklarades undantagstillstånd i Petrograd. Enligt den officiella sovjethistorien lyckades bolsjevikerna organisera ett effektivt försvar. Det stämmer inte. Sovjetregeringens oförmåga att göra något åt den allt värre livsmedelsbristen och den växande arbetslösheten hade fått både arbetarnas och Petrogradgarnisonens inställning till den nya regimen att svalna betydligt. Att det politiska basarbetet hade förtvinat bidrog också. Bara delar av garnisonens soldater lovade motvilligt att strida. Mobiliseringsmötena på fabrikerna resulterade i få frivilliga.

Med en rösts övervikt — Trotskij hade svängt över — lyckades Lenin få majoritet inom centralkommittén och regeringen för att skicka ett kapitulationstelegram till tyskarna. Natten till den 23 anlände tyskarnas fredsvillkor. Endast genom att hota med att avgå från regeringen och centralkommittén lyckades Lenin få en knapp majoritet i sitt eget parti för att villkoren måste antas. På det avgörande mötet i den allryska sovjetens centrala exekutivkommitté var motståndet stenhårt. Vänster-SR:s talesman Boris Kamkov hävdade att den ryska revolutionen nu bara kunde räddas genom att säga nej till de tyska villkoren och proklamera en universell resning mot världsbourgeoisin. Även om det innebar att Petrograd och stora delar av landet måste ges upp, innan Ryssland räddades av revolutionen i Europa. Vid omröstningen vann

bolsjevikernas linje knappt. Bara någon timme innan tyskarnas tidsgräns löpte ut, kunde Lenin telegrafera över sovjetregeringens ja. Den skamliga freden med Tyskland hade accepterats. Men hotet från de tyska trupperna, som befann sig bara drygt 20 mil från Petrograd, kvarstod. Det skulle inte dröja innan läget åter blev hotfullt, när tyska och finska styrkor krävde att få besätta fort Ino, nyckeln till Finska viken och Petrograds inlopp.

Ryskt infanteri. Lenin fick strida hårt för kapitulationen.

Den bolsjevikiska vänsteroppositionens ministrar avgick ur regeringen i protest. På den fjärde allryska sovjetkongressen den 15 mars, förklarade Vänster-SR att de skulle göra allt som stod i deras makt för att motarbeta fredsavtalet. Tre dagar senare avgick också deras representanter ur regeringen. Lenin, som i januari hade talat entusiastiskt om regeringssamarbetet, liknade det nu vid ett kärlekslöst äktenskap, vars upplösning det är svårt att känna sorg över.

I slutet av februari beslöt regeringen börja förbereda en flytt av huvudstaden till Moskva. Trots freden var Lenin övertygad om att det bara var en fråga om veckor, innan tyskarna erövrade Petrograd. I Kronstadtssovjetens tidning skrev en kritisk sjöman: "Skam över pultronerna som flyr det röda Petrograd!" I Petrograd lämnades de kvarvarande att organisera arbetet bäst de kunde. Under ledning av Zinovjev beslöt man bilda en lokal regering som ansvarade inför Petrogradsovjeten. Problemen var enorma. Partiets mest erfarna och skolade medlemmar hade skickats till Moskva, eller till den nyupprättade röda armén. Antalet partimedlemmar i staden hade minskat från omkring 50 000 i oktober 1917 till drygt 36 000 i februari och 13 472 i juni. En stor del av dessa var nya och oskolade. Majoriteten av partimedlemmarna satt i sovjeterna och andra administrativa organ och hade förlorat kontakten med sina partiorganisationer, särskilt deras basarbete. Trots att Lenin och andra centrala regeringsföreträdare fördömde Vänster-SR i allt mer provocativa ordalag, fortsatte bolsjevikledarna i Petrograd samarbeta med dem i den lokala regeringen. Därmed fick de lokala myndigheterna tillgång till ett stort antal hängivna och skolade kadrer.

Staden hotades också av kolera och en matbrist som gränsade till svält. Brist på råvaror gjorde att allt fler fabriker tvingades stänga eller skära ner. Arbetslösa och hungriga arbetare flydde till landsbygden. I början av 1917 uppskattades antalet invånare i Petrograd till 2,3 miljoner. I juni 1918 hade det minskat till strax under 1,5 miljoner. Stödet för bolsjevikerna började

ersättas av apati eller öppen opposition. I skymundan opererade reaktionära grupper som De svarta hundradena. Flygblad som skyllde alla problem på judarna dök åter upp.

Det var inte bara det lokala partiarbetet som hade slutat fungera. Distriktssovjetererna, som hade varit Petrogradsovjets länkar till massorna, höll på att förvandlas till överhetsorgan. I ett tal kallade Zinovjev dem för ”herrarnas hus”. För att försöka laga banden till arbetarna tog den lokala regeringen initiativ till en serie öppna arbetarkonferenser, där kritik av myndigheterna och den förda politiken framfördes och där man diskuterade bästa sätten att möta problemen man stod inför. Ändå var det bara genom att fuska, som bolsjevikerna tillsammans med Vänster-SR kunde vinna en majoritet i valen till Petrogradsovjeten i början av juni. På Vänster-SR:s kongress i slutet av månaden hävdade Maria Spiridonova att flera hundra av de valda bolsjevikdelegaterna hade vunnit sina platser genom valfusk. ”Vi slog inte larm eller motsatte oss detta (fusk) eftersom ... en förlust för bolsjevikerna skulle ha inneburit sammanbrott för sovjetmakten och lagt Petrograd i händerna på den svarta reaktionen. Vi var tvungna att tåga, trots att arbetarnas indignation var enorm.”

Det lokala samarbetet fick ett abrupt slut. Under hela våren hade Vänster-SR:s stöd bland bönderna ökat. Därför hade man gott hopp om att få majoritet på den femte allryska sovjetkongressen, som skulle samlas i Moskva i början av juli. När bolsjevikerna såg till att säkra en stor egen majoritet genom valfusk, skapade det ilska och besvikelse hos deras tidigare allianspartner. I besvikelsen föll Vänster-SR:s ledning tillbaka på sin gamla taktik, individuell terror. Den 6 juli sköt två tjekaagenter som var anslutna till Vänster-SR den tyske ambassadören, greve Mirbach. Därigenom hoppades man kunna upphäva den ”skamliga” freden och involvera sovjetstaten i ett revolutionärt krig mot den tyska imperialismen. Den omedelbara följden blev att Vänster-SR stämplades som kontrarevolutionära. Deras ledare arresterades. Allt samarbete med de i Vänster-SR som vägrade ta avstånd från sin ledning förbjöds.

De dryga åtta månader som gått sedan oktoberrevolutionen hade förändrat bolsjevikernas syn på makten. Centralisering, disciplin och järnhård enighet blev under våren och sommaren 1918 alltmer de universalmedel med vilka den svaga centralregeringen i Moskva försökte bemästra de enorma problemen. I oktober 1917 uppfattade bolsjevikerna proletariats diktatur som en klassbaserad demokrati, där makten innehades av arbetarklassen och bönderna. Så beskrevs den nya staten också i den första sovjetkonstitutionen, som antogs innan sovjetkongressen avslutades den 10 juli. Men när förslaget presenterades av Jurij Steklov, medlem av kommissionen som utarbetat det, hade synen på proletariats diktatur förskjutits. För att föra kampen mot den internationella och inhemska bourgeoisin var det enligt Steklov nödvändigt med en stark centraliserad diktatur under övergången från kapitalism till socialism. Det är svårt att tolka det som något annat än ett försök att rättfärdiga bolsjevikernas ensamma innehav av regeringsmakten och en alltmer auktoritär stat som skaffat sig fria händer att — ”under en övergångsperiod” — sätta demokratin och arbetarnas inflytande åt sidan. Under perioden från den femte allryska sovjetkongressen i juli 1918 till den sjätte som hölls i november samma år möttes sovjeternas centrala exekutivkommitté bara åtta gånger. Med alla andra partier utrensade hade dessa möten förvandlats till ceremoniella tillställningar. Regeringen däremot, möttes dagligen. Proletariats diktatur hade förvandlats till en centraliserad enpartidiktatur.

Samtidigt som bolsjevikerna gjorde sig av med sin allianspartner hade det pyrande inbördeskriget förvandlats till storbrand. Krasnovs kosacker revolterade vid Don, frivilligarmén under Denikin och Alexejev konsoliderade sin makt i Kuban och norra Kaukasus, allierade styrkor landsteg i Murmansk och Archangelsk och hotade därifrån Petrograd. Stora delar av Sibirien erövrades av den tjeckiska legionen. Den så kallade folkarmén erövrade Samara, där SR-ledda delegater från den upplösta konstituerande församlingen bildade en rivaliserande nationell regering.

Bolsjevikerna svarade med att förstärka den röda armén. De utvecklade också den röda terror som redan länge hade praktiserats i Moskva, men som fram till sommaren hade hållits tillbaka i Petrograd genom samarbetet mellan förhållandevis liberala bolsjevikerna och Vänster-SR. Det var främst bolsjevikernas utsatta läge och militära svaghet som var terrorns orsak. Med nästan alla militära styrkor utskickade för att möta de vita var de bolsjevikledda myndigheterna extremt utlämnade. För att möta hoten tillgrip man åtgärder som att ta gisslan och skjuta ertappade förmodade kontrarevolutionärer och brottslingar på fläcken.

När revolutionens ettårsjubileum firades i november hade bolsjevikpartiet i Petrograd bara 6 000 medlemmar. Samtidigt hade läget stabiliserats. Centralmakterna hade förlorat världskriget och Röda armén hade slagit tillbaka de vitas offensiver. Revolver och upplöpp i Tyskland och Centraleuropa fick åter hoppet att spira om en europeisk revolution som skulle lösa alla problem. Så blev det inte. Den unga sovjetstaten hade ytterligare två och ett halvt år av inbördeskrig framför sig.

Krigskommunismen som utvecklades under inbördeskriget utmärktes av centralisering och statskontroll. 1920 var antalet byråkrater i förhållande till antalet arbetare dubbelt så stort som det hade varit 1913. Demokratin både utanför och innanför partiet ersattes av en genomgående militarisering av samhällslivet. Rigid auktoritetstro och disciplinerad handlingskraft premierades. Idéerna från 1917 om socialismen som en genomgripande demokratisering med statens bortdöende i centrum tycktes avlägsna.

När krigskommunismen infördes sågs den som framtvingad av de extrema omständigheterna. Men när segern i inbördeskriget närmade sig hade många börjat betrakta den som Rysslands väg till socialismen. Trots att Lenin på den tionde partikongressen i mars 1921 gjorde självkritik för extrema vänsterfel i politiken mot bönderna, proklamerade den nya ekonomiska politiken (NEP) och förklarade att man nu skulle ”bygga socialismen med kapitalistiska händer”, så fanns den åsikten kvar som en stark underström i partiet. Några år efter Lenins död 1924 skulle den åter komma att göra sig gällande.

I förordet till sin bok om bolsjevikernas första år vid makten frågar historikern Alexander Rabinowitch hur det relativt demokratiska och decentraliserade bolsjevikpartiet så snabbt kunde förvandlas till ”en av de mest centralstyrda, auktoritära politiska organisationerna i den moderna historien”? Hans eget svar lyder: de extremt svåra omständigheter den revolutionära regimen ställdes inför och som den tvingades hantera utan någon plan. I Lenins egen värdering av revolutionen, Vår revolution, skriven 1923 med anledning av utgivningen av vänstermensjevikerna Suchanovs dagbok från revolutionsåret, erkänner han att Ryssland inte var moget för socialismen 1917, och att revolutionen inte följde något av de mönster man kände till. Inte det som Kautsky och Andra internationals reformister väntade sig och som man ansåg vara både lagbundet och allmängiltigt. Men inte heller det som bolsjevikerna hade förväntat sig. Man tvingades därför ut på okänd mark utan karta. Och då blir misstag svåra att undvika.

Men bolsjevikerna hade sig själva att skylla, åtminstone delvis. Det hävdar Stephen Cohen i sin biografi över Bucharin. Enligt Cohen hade partiet hemfallit åt något som han kallar ”programmatisk eskapism”. Man hade varit så bergfast övertygade om att en socialistisk revolution i Europa skulle hjälpa det att lösa problemen, att man inte hade brytt sig om att fundera över vad som skulle hända om revolutionen inte inträffade.

Det är svårt att inte instämma. Om diskussionen hade förts redan innan oktober och om inte Lenin och hans trogna själva hade hört till de ivrigaste förespråkarna av tesen om den kommande europeiska revolutionen, hade man till exempel varit bättre rustade att ta diskussionen med vänsteroppositionen och Vänster-SR. Nu kom motsättningarna kring frågan om en separatfred i stället att förlama regeringsarbetet under våren 1918 och till sist orsaka ett sammanbrott i samarbetet med Vänster-SR. En bevarad koalition med det partiet kunde

kanske ha förhindrat den kommandopolitik som isolerade bolsjevikerna från en överväldigande majoritet av Rysslands bönder. Och kanske också hindrat några av de värsta överslagen under den röda terrorn. De positiva erfarenheterna från den lokala alliansen mellan bolsjevikerna och Vänster-SR, som fortsatte i Petrograd och den norra regionen trots de skarpa motsättningarna kring fredsavtalet med Tyskland, visar vad som kunde ha varit möjligt.

Men Cohen frågar sig inte vad denna övertygelse att Europa stod på randen till en socialistisk revolution berodde på. Svaret är inte svårt att finna: på Lenins, Bucharins och andra dåtida teoretikers analyser av imperialismen. De utgick alla från Rudolf Hilferdings bok *Finanskapitalet* (1910) och dess teser om monopolkapitalismen som ett nytt stadium i kapitalismens utveckling. Hos Marx är det konkurrensen som förklarar kapitalismens dynamik: dess eviga jakt på tillväxt och dess förmåga att ständigt förnya både ekonomin och samhället. I Hilferdings teori lägger monopol och karteller alltmer sin döda hand över denna dynamik. Både tillväxten och förmågan till förnyelse stagnerar.

Enligt Lenin och Bucharin innebar detta att kapitalismen hade inträtt i sitt sista stadium. En alltmer desperat jakt på marknader och extraprofiter skulle tvinga kapitalismen att försöka lägga under sig kolonier och exploatera utvecklade länder i periferin. Det skulle oundvikligen leda till krig mellan de kapitalistiska länderna. En ”vändning till reaktion över hela linjen” i form av en total mobilisering av samhället för yttre expansion och krig var vad arbetarklassen hade att vänta sig. Alternativet var att avskaffa kapitalismen.

Från samma källa, Hilferdings teori om monopolkapitalismen, härledde den dåtida reformismens kanske främste teoretiker, Karl Kautsky, sina teorier om en ”förnuftig” och reformvänlig kapitalism, där imperialistisk expansion hade förvandlats till ett av flera möjliga politiska alternativ. Där Lenin och Bucharin tog fasta på tendenserna till stagnation, som följer ur Hilferdings teori, tog Kautsky fasta på dess möjligheter till planering.

Ingen av dessa tolkningar kom att få rätt. Imperialismen kunde inte väljas bort av kapitalister som hade ersatt marknadens kaos och kriser med förnuftig planering. Och imperialismen visade sig vara mycket mer dynamisk och flexibel än vad Lenin och Bucharin hade förutspått. I båda fallen är det grundläggande skälet detsamma. Hilferding hade fel. Visserligen hade monopoliseringen ökat, men monopol och konkurrens finns alltid sida vid sida och övergår i varandra under kapitalismen. Så länge kapitalismen existerar dominerar konkurrensen. Det är den, inte monopolen, som bestämmer kapitalismens lagar.

Lenin och bolsjevikerna utvecklade snabbt auktoritära tendenser för att bemästra problemen man ställdes inför, när den socialistiska revolutionen i Europa uteblev. Under Stalin kom dessa auktoritära tendenser att förstärkas och stelna i ett nytt klassamhälle.

Inget av detta överskuggar oktoberrevolutionens betydelse. Genom att organisera sig och lita på sina kollektiva krafter, visade Rysslands arbetare och bönder att revolutionära förändringar är möjliga. Trots sina brister blev den nya sovjetstaten tillräckligt stark för att kunna mobilisera sin befolkning att besegra den tyska fascismen i ett fruktansvärt krig. Genom insikten att en revolution i efterblivna länder som Ryssland måste skilja sig från de borgerliga revolutionerna i Västeuropa och genom sin förståelse för den nationella frågans vikt, öppnade bolsjevikerna en ny väg in i framtiden för de exploaterade folken i kapitalismens periferi. Därmed var grunden lagd för 1900-talets koloniala frigörelse.

De nationella klasskompromisser och reformistiska välfärdsstater som utvecklades i kapitalismens centrum vaggade länge in arbetarrörelsen där i tron att imperialismen saknar betydelse. Pionjärernas tal om proletär internationalism sågs som förlegad retorik. Men 1970-talets kris och kapitalets motoffensiv, som bygger på att produktion flyttar över gränserna till låglöneområden i periferin, visar att drömmen om en välfärd bakom stängda nationella gränser i längden är en illusion. Trots att Lenin och bolsjevikerna hade en felaktig syn på imperialismens orsaker och framtidsutsikter, är deras insikter om imperialismens och den pro-

letära internationalismens avgörande betydelse fortfarande giltiga. Hur omsätter vi dem i dag i praktisk politik?

Litteratur i urval

Stephen Cohen: Bukharin and the Bolshevik Revolution. Oxford University Press 1980. Sv. övers. [Bucharin och den ryska revolutionen](#),

Neil Harding: *Lenin's Political Thought*. Vol 1-2. The MacMillan Press LTD 1983.

V.I. Lenin: [Imperialismen som kapitalismens högsta stadium](#). Populär studie. 1916.

V.I. Lenin: [Om vår revolution](#) (Med anledning av N. Suchanovs anteckningar.). 1923.

China Miéville: *October. The Story of the Russian Revolution*. Verso 2017.

Alexander Rabinowitch: *The Bolsheviks Come to Power. The Revolution of 1917 in Petrograd*. Haymarket Books and Pluto Press 2004. Sv. övers [Bolsjevikerna kommer till makten](#)

Alexander Rabinowitch: *The Bolsheviks in Power. The First Year of Soviet Rule in Petrograd*. Indiana University Press. 2007. [Delar av denna bok håller på att översättas till svenska]

John Reed: [Tio dagar som skakade världen](#). (Svensk översättning, Rabén & Sjögren 1967).

Ytterligare lästips – med tonvikten på orsaker till att revolutionen urartade

Pierre Broué: [Anmärkningar om bolsjevikpartiets historia](#) (Diskuterar bl a ”apparatens” framväxt)

Ernest Mandel: [Makt och pengar](#) (marxistisk analys av byråkrati-problemet)

Simon Pirani, *The Russian Revolution in Retreat, 1920-24*, som konkret och grundligt behandlar hur arbetarmakten undergrävdes och försvann under åren efter revolutionen.